

Сатановська Г. С.,
ХНУ ім. В. Н. Каразіна, м. Харків

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ МОТИВУ САМОТНОСТІ В ПРОСТОРОВІЙ МОДЕЛІ РОМАНУ МАРГЕРІТ ЮРСЕНАР «АЛЕКСІС, АБО ТРАКТАТ ПРО ДАРЕМНЕ ПРОТИБОРСТВО»

Стаття присв'ячена аналізу засобів художньої реалізації мотиву самотності в романі М. Юрсенар «Алексіс, або трактат про даремне протиборство». У просторовій моделі роману було виявлено домінуючий образ дому та визначено змістові опозиції, які є засобами втілення протистояння головного героя та навколишнього світу.

Ключові слова: М. Юрсенар, «Алексіс», мотив самотності, структура простору, образ дому.

Статья посвящена анализу средств художественной реализации мотива одиночества в романе М. Юрсенар «Алексис или трактат о напрасном противоборстве». В пространственной модели романа выявлен доминантный образ дома и обозначены смысловые оппозиции, которые являются средствами отображения противостояния героя и окружающего мира.

Ключевые слова: М. Юрсенар, «Алексис», мотив одиночества, структура пространства, образ дома.

This article is dedicated to the analysis of means of artistic implementation of the motive of loneliness in the novel «Alexis» by M. Yourcenar. In the dimensional model of the novel the dominant image of home was identified and semantic oppositions that are means of incarnation of confrontation of the character and the environment were marked.

Key words: M. Yourcenar, «Alexis», motive of loneliness, structure of dimension, image of home.

М. Юрсенар (1903-1987) – одна з ключових постатей французької інтелектуально-філософської прози ХХ століття. Перший роман письменниці «Алексіс, або трактат про даремне протиборство» (1929), на відміну від її повоєнних творів «Спогади Адріана» (1951) і «Філософський камінь» (1968) майже позбавлений літературознавчої рефлексії. Існуючі наукові розвідки спрямовано на вивчення етико-філософських аспектів проблематики роману.

Зокрема, у дисертаційній роботі С. Жиронкіної «Проблема самопізнання та формування особистості в творчості М. Юрсенар: «Алексіс», «Філософський камінь», «Спогади Адріана»» [4], авторка відзначає гуманістичну спрямованість філософських переконань письменниці, її намір підкреслити ідеї свободи вибору та відповідальності. Соціально-психологічні аспекти цього твору М. Юрсенар досліджувала К. Годен [7], яка виокремлювала проблему відчуження головного героя від своєї родини та питання детермінації особистості у світі.

Поетологічні особливості дебютного роману М. Юрсенар дотепер залишалися поза увагою науковців. Між тим, саме в цьому ранньому творі формуються художні та концептуальні засади подальшої романної творчості французької письменниці. Відтак, дослідження роману «Алексіс, або трактат про даремне протиборство» в єдності змістовно-поетологічних ознак є актуальним літературознавчим завданням, вирішення якого сприятиме створенню цілісної літературознавчої концепції творчості М. Юрсенар.

Метою пропонованої статті є вивчення засобів утілення мотиву самотності в просторовій моделі роману М. Юрсенар «Алексіс».

Мотив у контексті цієї розвідки розумітимемо як «неподільну семантичну одиницю тексту» [2], «один із суттєвих факторів художнього враження, одиницю художньої семантики, органічну клітину художнього змісту» [6]. Б. Гаспаров указує на такі форми реалізації мотиву в літературному творі: «<... > в ролі мотиву може виступати будь-який феномен, будь-яка смислова «пляма», подія, риса характеру, елемент ландшафту, будь-який предмет, вимовлене слово, барва, звук і т. д. ; єдине, що визначає мотив – це його репродукція в тексті...» [3, с. 30-31].

Мова просторових відносин, на думку Ю. Лотмана [5], є головним засобом осмислення дійсності та моделювання картини світу. Згідно Н. Валгіної [1], просторові уявлення у творчому, художньому контексті можуть бути лише зовнішнім, словесним образом, але втілювати інший зміст, не просторовий.

За сюжетом твору, головний герой Алексіс у прощальному листі до дружини Монік розповідає історію свого життя та наводить головну причину розставання з нею – грихопадіння, відмовитись від якого виявилось неможливим для нього.

Модель простору роману «Алексіс або трактат про даремне протиборство» характеризується акцентованою замкненістю, оскільки образ дому виокремлюється як один із центральних образів аналізованого твору. На початку роману Алексіс розповідає про старий та мовчазний маєток у місті Вороїно, де він виріс: «Toutes les maisons du XVIII siècle sont ainsi: il semble qu'elles soient construites pour la réception des hôtes et nous n'y sommes jamais que des visiteurs mal à l'aise. <... > celle-ci était toujours trop grande pour nous et il y faisait toujours froid... Вороїно était plein d'un silence qui paraissait toujours plus grand...» [8, с. 27, 29] «Усі будинки XVIII-го століття є такими: здається, що їх збудували для прийому гостей, а ми там тільки відвідувачі, що почувають себе ніяково. <... > цей будинок був завжди занадто великим для нас, і там завжди було холодно... Вороїно був сповнений тиші, яка здавалась всеохоплюючою...». Тож, надаючи образу дому дитинства Алексіса таких якостей, як мовчазність, холодність, автор створює понятійну опозицію рідний дім – відчуження, що символізує загальну атмосферу дитинства головного героя, в якій чітко вимальовується тема самотності членів його родини. Роман є моноцентричним, наприклад, про свого батька Алексіс згадує лише один раз, декілька раз споминає про сестер, які, за його словами, були «très réservées» [8, с. 38] «дуже стриманими» та братів, лише мати була певним чином присутня в житті героя, він говорить про її доброту та готовність підтримати його у будь-якій ситуації, надає деталі її зовнішності та характеру.

Наявною є також опозиція родини та дому, яка є настільки підкресленою, що думка про втрату будинку не турбує Алексіса, більш того, він персоніфікує оселю і надає їй самій якостей індивідуальності та байдужості: «Il se peut qu'elle aille un jour à des étrangers; cela lui serait indifférent, car les maisons vivent d'une vie particulière, à laquelle notre vie importe peu...» [8, с. 27] «Можливо, колись він перейде до чужих людей ; це йому було би байдуже, оскільки будинки живуть власним життям та наше життя мало їх турбує...»

У просторовій моделі роману предмети інтер'єру родинної оселі також акцентують відокремлення Алексіса від інших: «Il y avait dans le couloir qui menait à ma chambre, une gravure moderne que ne regardait personne. Elle n'était donc qu'à moi seul» [8, с. 30]. «У коридорі, що вів до моєї кімнати, висіла сучасна гравюра, на яку ніхто не дивився. Тож, вона належала лише мені».

За сюжетом роману, коли Алексісу було шістнадцять років, батьки відправили його на навчання в інше місто, Пресбург. «Ce fut une époque pénible. <... > je revois un grand mur grisâtre, le morne alignement des lits... » [8, с. 44]. «Це були важкі часи. <... > я знову бачу велику сіриву стіну, похмурий ряд ліжок...» Просторові елементи, деталі інтер'єру постають образними корелятами пригніченого стану героя. Епітети «сіриві» та «похмурий» увиразнюють цей ефект.

У віці дев'ятнадцяти років Алексіс поїхав працювати в Пресбург, де був змушений винаймати житло. Кімната була маленькою та бідно обставленою: «<... > je m'étais logé dans une maison assez misérable... <... > je souffrais de la maison où j'habitais; je souffrais des gens que j'y devais parfois rencontrer... Ma chambre m'avait d'abord répugné; elle était triste, avec une sorte de fausse élégance qui serrait le coeur...» [8, с. 67] «<... > я влаштувався в доволі убогій оселі... <... > я страждав з приводу оселі, де жив; я страждав з приводу людей, яких мені там доводилось іноді зустрічати... Спочатку моя кімната визвала в мене огиду; вона була сумною, із дещо вимушеною елегантністю, від якої стискалось серце...». У цьому прикладі наявним є паралелізм зовнішнього простору тексту (убогої та бідної кімнати) та внутрішнього простору (свідомості героя, його суму та почуттів щодо сусідів). Опозиції 'Алексіс – кімната' та 'Алексіс – сусіди' підкреслюють стан відгородження Алексіса від інших та загальну депресивну атмосферу його буття. Синтаксичні засоби передачі думок Алексіса – у цьому випадку це повторення членів складного речення, тобто прийом синтаксичного паралелізму, підтримують це враження.

Просторовий образ міста в романі також є засобом характеристики душевного стану героя. Перебуваючи в Пресбурзі, Алексіс ночами гуляє пустинними вулицями околиць міста, таким чином він лише зрідка зустрічає перехожих. Єдине, що, як він вважає, поєднує його з ними – безцільність тих нічних прогулянок, що є метафорою безцільності усього життя Алексіса.

Подальші події у житті героя ще більше підкреслили його відчуженість – він одружився, але щастя в подружньому житті не знайшов. Мотив самотності та відсутності взаєморозуміння втілюється в образі оселі – Алексіс і Монік переїхали до Відня, де влаштувались у новому домі: «Je vous laissai choisir les meubles et les tentures des chambres; je vous regardais, avec un peu d'amertume, aller et venir dans ces pièces encore nues, où nos deux existences seraient emprisonnées. <... > à supporter l'ennui de cette maison trop neuve, où les objets pour nous étaient sans souvenir, et où les miroirs ne nous connaissaient pas». [8, с. 109, 110] «Я дозволив вам вибирати меблі та шпалери для кімнат; з деякою гіркотою я дивився, як ви ходили туди-сюди по цих ще пустих кімнатах, де наші два життя будуть ув'язнені. <... > виносити нудьгу цієї занадто нової оселі, де речі не пов'язували нас зі спогадами, та де ми були незнайомцями для дзеркал». Тут можна спостерігати дві опозиції: 'Алексіс – Монік'; 'Алексіс, Монік – оселя, предмети інтер'єру'. Вибір стилістичних засобів – метафори «ув'язнені життя» (в оригіналі «existence» – «існування»), «незнайомці для дзеркал», епітети «пусті кімнати» та «занадто нова оселя» посилюють ефект ситуативного протиріччя в просторовій структурі тексту.

Образ родинного маєтку знову з'являється в романному просторі вже наприкінці твору – важливою є сцена гри Алексіса на піаніно останнього вечора його перебування у сімейній оселі після народження дитини. Алексіс підкреслює в тексті листа, що то був його останній вечір у Вороїно. Він сидів один у темній кімнаті та почав грати, рухи його рук, торкання клавіш навели його до остаточного рішення покинути свою дружину. Послідовність деталей опису (перебування героя на самоті, потім початок гри, тобто початок діяльності, взаємодії з простором) підкреслюють трансформацію внутрішнього простору героя – він вирішує змінити своє життя та припинити боротьбу з чуттєвою стороною своєї особистості. Повтор виразу «останній вечір у родинному маєтку» можна вважати метафорою кінця попереднього життя Алексіса та переходу в життя нове.

Таким чином, аналіз просторової моделі роману «Алексіс або трактат про даремне протиборство» дозволяє зробити висновок, що мотив самотності реалізується у формі змістових повторів (образи дому – родинної оселі та подружньої оселі; предмети інтер'єру, образ міста тощо) та є неподільною семантичною одиницею тексту твору. Наявність понятійних та просторових опозицій, які повторюються протягом усього роману, є засобами, що передають стан відчуженості та протистояння Алексіса і навколишнього світу.

Вивчення закономірностей моделювання художнього простору в романі «Алексіс» може стати частиною загального дослідження смислотворчих функцій хронотопу в романній творчості М. Юрсенар.

Література:

1. Валгина Н. С. Теория текста : Учебное пособие для вузов : / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2004. – 280 с.
2. Веселовский А. Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский [вступ. ст. И. К. Горского; сост., коммент. В. В. Мочаловой]. – М. : Высшая школа, 1989. – 406 с.
3. Гаспаров Б. М. Литературные лейтмотивы. Очерки по русской литературе XX века / Б. М. Гаспаров. – М. : Наука, 1993. – 304 с.
4. Жиронкина С. Д. Проблема самопознания и формирования личности в произведениях М. Юрсенар: «Алексис», «Воспоминания Адриана», «Философский камень»: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.03 «Литература зарубежных стран» / С. Д. Жиронкина – Воронеж, 2006. – 26 с.
5. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.
6. Тюпа В. И. Тезисы к проекту словаря мотивов. [Электронный ресурс] // Дискурс. – Новосибирский государственный университет. – 1996. – №2. – Режим доступа до журн. : http://www.nsu.ru/education/virtual/discourse2_0.htm
7. Gaudin C. Marguerite Yourcenar à la surface du temps. Collection monographique rodopi en littérature française contemporaine / Colette Gaudin. – Amsterdam-Atlanta, 1994. – 144 p.
8. Yourcenar M. Alexis. Le Coup de Grâce / Yourcenar M. – P. : Editions Gallimard, 2012. – 319 p.